

3 Swenskt Höfrö och andra växter i Linnés spår

Linné noterade, att "eftertäncksame Landtmän ... hafwa långt före detta begynt förskrifwa utländske Höfrö från Engeland, Franckrike, Spanien etc. ... dem at så uti ängar och nederlagde åkrar". Exempel på sådana importerade fröslag var "Sain-Foin" (esparsett), "Lucerne" (blålusern), "Spanskt Klöfwer" (rödklöver) och andra vallbaljväxter. Han fann, att de flesta importerade fröslagen, "som owane wid vårt climat, stå ej länge bi, och med mycken möda skola cultiveras". Det gällde att finna en inhemsk lösning på fröproblemet.

Under sina resor i landet hade han beskrivit "Swenskt höfrö [gullusern] ... et Gräs eller Hö, som är det profitableste för Landtmannen at så i Sverige" (mer om detta i bilaga 15.1). Denna art växte vilt endast på åkerrenar i Uppland, Skåne och på Gotland, särskilt kring Burs. Han var förtjust, men konstaterade även betydande svårigheter som denna växt erbjuder odlaren: 1. Fröna är besvärliga att samla in eller saknas oftast. 2. De kräver rätt jordmån. 3. Plantan varar endast 4-5 år. Dess frömognad var bland de senaste hos snart sagt alla svenska växter. Linné angav orsaken till att gullusern påträffats endast på åkerrenar. De skars av först fram i oktober och därmed hann fröna att mogna och möjliggjorde självsådd. Han sammanfattade sin berömda uppsats med att detta är "et Gräs, eller Höfrö, som wida öfwer går alle utifrån förskrefne, ty

- a. Kostar det intet, ock kan samlas hos oss.
- b. Behöfwas det aldeles intet gödslas, såsom de utlänske, hwilka med mycken omkostnad gödas måste.
- c. Slipper man at nedplöga Fröen, utan allenast nedrifwa demmed en Jernharf.
- d. Tål detta våra Swenska Wintrar, det intet utlänsk kan rätteligen sägas göra" ... (Linnæus, 1742).

Det "Swenska höfröet" väckte stort intresse både här och utomlands, även om man kanske inte alltid tillräckligt beaktade Linnés brasklappar. Under de närmaste decennierna blev det nämligen vanligt att arten rekommenderades som foderväxt (t.ex. Trozelius, 1768; Bergius, 1769; Ursinus, 1772). Dess rykte spred sig även till utlandet och en tysk greve, som i översättning läst en artikel om dess förträfflighet, beställde frö härifrån för att prova (Lindroth, 1967).

En av de övertygade var också hovsekreteraren Lars Bergnehr (1777; 1778) på Brygga, Ekerö. Mozelius (1777 a) skriver om denne hängivne odlare: "Jag har til hans cultur warit åsyna witne, och känner jag ingen mera, som därmed i Sverige gjort widsträktare försök; och det i så många År. Hans erfarenhet är pålitelig, och instämmer med de utländskas". Vid det laget hade Bergnehr nämligen odlat både gullusern, blålusern och rödklöver samt gjort ett bokslut efter tio års odling, där det framgick, att förtjänsten av "artificiell äng" var klart bättre än av att odla vete.

För att slippa import av utländskt frö hade han redan 1756 ansökt hos Riksens Ständer omedel att samla in frö av gullusern, men inte fått något svar på sin anhållan. 36 år efter Linnés uppsats berättar Bergnehr hur han först letat efter denna växt på sin hemort "2 à 3 mil ändalångs och twärs, men jag sökte förgäfwes". Sedan skrev han till Linné och bad att få några frön, men det lyckades inte, "kanske Herr Archiatern utur minnet fallit at göra mig härutinnan nögd". Vid midsommartiden 1751 fann han äntligen av en händelse några plantor i blom på Adelsö kyrkogård. "Glad af hjertat at detta Fynd, skaffade jag mig af Kläckaren emot en Riksdalers belöning, wid pass en fingerbår full af fröet, som han om hösten at mig samlade, det jag om våren 1752 sådde i drifbänck och något på mina afbrända tomter i Stockholm och äfwen så på mit lilla

Hyble-Brygga utplanterade, och sedermera Åren efter, delte ut plantor till en eller annan af mina wänner". - På Brygga stod sedan ett och samma bestånd kvar till våren 1775, då marken måste användas till annat.

I november 1777 överlämnade han till Patriotiska Sällskapet "wid pass $\frac{3}{4}$ tunna [= 110 liter] Frö i skidor af *Medicago Falcata*, dem min k. Hustru och mine trenne Döttrar hafwa afpläckt, och skulle fägna dem ganska mycket om de warit de första Swenska Landt-Qwinfolk som samlat Swenska Höfröet i denna myckenhet". - I Hushållnings Journal för mars 1780 kungörs att Patriotiska Sällskapet tillerkänt Bergnehr 15 riksdaler som belöning för inhemsk frösamling och artificiella ängars

Figur 3. *Gullusern (Medicago falcata)* "visade sig öppen och tillgänglig för v. Linnés vanda öga och genomträngande blick. Sättet att odla denna foderväxt upptäckte han på Gottland ... och som den tillika icke är ömtålig för våra vintrar, emedan det är en inhemsk ört och växer frodigt så väl på sand och lerjord som i svartmylla, förtjenar den Ångsodlarens uppmärksamhet" (Palmstruch & Quensel, 1805).

anläggande, "men som han owedersägligen samladt, sådt och sålt största myckenheten af v. Linnées Höfrö, så får han derföre särskildt 20 R:dal., til sammans 35 R:dal. Specie". Han hade alltså fått så mycket frö att han kunde sälja och "Brygga fröbod" kom då och då att omnämnas i de samtida skrifterna.

I själva verket var intresset för gullusem endast ett bland många hos Bergnehr. Sitt 1/8 Krono-Skatte hemman Brygga hade han nämligen utvecklat till en mönstergård, där inte minst trädgårdens mångfald måste ha varit överväldigande. Mozelius (1777 b) har i nästan poetisk form vittnat om Bergnehrs fantasifulle och hängivna insatser, vilka vore värda en separat presentation. *Man kan förmoda att Bergnehr förnöjd med sitt verk år 1781 vandrade ut på "de saligas ängder"*.

På Paradislyckan i Lund provade Jörlin (1779; 1780) vid samma tid bl.a. ett 20-tal foderväxter. Även han var en ivrig frösammlare och fick år 1780 den högsta belöningen, 25 riksdaler, av Patriotiska Sällskapet, "emedan han sjelf samlat in något öfver 12 Tunnor [= närmare 1.800 liter] Hö-frö, dem låtit utså och framledt bewis på förmonliga skördar". Jörlin kunde bekräfta dels att "Linnæi Höfrö ... förtjenar med rätta alt det beröm hon fått" dels att det var svårt "at samla frö af henne; emedan det mognar så sent, i Augusti slut och in i September". - I övrigt skrev han ned en mängd uppgifter från sina försöksodlingar t.ex. tidpunkten för och kännetecknen vid frömognaden hos en rad foderväxter. Några återges här, vilka samtidigt ger gullusemen en jämförande tidsram (ordningen enligt Jörlin):

<i>Växtslag</i>	<i>Frömognad</i>	<i>Anmärkingar</i>
Vårbrodd	25/6	Övermoget, en del urfallet
Hundäxing	24/7	Moget en månad efter blomningen
Knylhavre	21/7	Det mesta fröet moget
Ängssvingel	25/7	Jämnt moget, började falla av
Luddtätel	12/7	Övermoget, en del avfallet
Eng. rajgräs	24/7	Det mesta fröet moget
Timotej	29/8	Frö på andra året
Långlosta (= långsvingel)	6/8	Fullmoget, började falla av
Gullusern	I slutet av aug. - in i sept.	
Blålusern	27/9	Ej väl mogna skidor
Alsikeklöver	Efter hand i slutet av aug. - fram i sept	
Rödklöver	Efter hand i aug. - halva sept. Mognar ej på en gång	
Esparsett	I slutet av juli Några få mogna frön	

Detta är en av de första studierna av frömognaden hos vallväxter i vårt land.

- Men tillbaka till "Svenskt Höfrö" och några rapsodiska vittnesbörd från praktiken. En odlare, som sått detta fröslag i sin kålgård den 8 maj, skriver: "... men kom litet eller intet up: hwaraf jag slöt, at fröet ej varit moget. Sådant har händt mig förr, för några år sedan, af frö jag sjelf hemtat här i Östergötland; hwilket icke heller varit fullmoget" (Anonym, 1779). - I Stockholms-trakten hade en jordbrukare samlat upp frö av bl.a. svenskt höfrö från sin stallskulle och sått det. Efter ett torrt insåningsår gav det "minsta hopp om sig", men beståndet repade sig och tycktes senare ge lön för mödan (Anonym, 1782).

- Signaturen M** (1787) från Ed i Småland skrev till Patriotiska Sällskapet och bad att få köpa ett skålpund (drygt fyra hekto) av detta fröslag "ifrån Brygga fröbod eller annorstädes". Det var väl för att göra ett litet odlingsförsök hemma på gården. -

Gullusern provades också i Värmland 50 år efter Linnés artikel. Resultatet blev att den "väl gifwer et mycket skönt Foder, men hos mig planterad hafwer den af sin Rot wuxit allenast i 2 år" (Anonym, 1793).

Senare tog Lantbruksakademien upp gullusern till odling på sitt experimentalfält i Stockholm och detta fröslag ingick ofta i de tidiga utskick för provodling, som Akademien gjorde till Hushållningssällskapen. År 1818 sändes "Linnés höfrö" till Halland, men försöksodlingen där misslyckades (Danström et al., 1912). Från Experimentalfältet finns en rad rapporter sedan man år 1826 via England fått in en ostindisk (tibetansk) sort av gullusern under namnet "Lucern of Ludakk" till provodling. Orsaken till att man ville prova ett nytt material var att det inhemska ansågs ha för dålig stjäлкstyrka, medan detta "stödjer sig sjelf tillräckligen" (Carling enligt Mömer, 1830; Mömer, 1832; Wahlberg, 1835; 1836). Små frökvaniteter "av den vanliga gula Luzemen" fanns något senare att köpa hos J. G. Boots & Comp. Fröhandel nära Hamburg och av den tibetanska hos Experimentalfältet (Wahlberg, 1836; von Lengerke, 1839).

Här kan tilläggas, att Hugo Osvald (1957) i ett föredrag inför Svenska Linné-Sällskapet den 23 maj 1954 följde upp Linnés höfrö i dess historiska perspektiv ända fram till 1950-talets förädling av naturliga hybrider mellan blåusern och gullusern. Vidare tycks nu hybriden mellan de - enligt dagens systematik - två underarterna av *Medicago sativa* L. vara vanligare i västra Skåne än de ursprungliga (Blixt personligt meddelande, 1995). - *I Nordiska Genbankens samlingar ingår för närvarande endast en sådan hybrid från Norge (Kolshus & Hagen, 1993). Med hänsyn till det kulturhistoriska intresset och med tanke på framtida växtförädling vore det önskvärt att söka bevara ett urval av gullusern från dess naturliga ståndorter, om de ännu står att finna, och några ytterligare unika hybrider från det förädlingsarbete, som bedrevs inom Sveriges Utsädesförenings Ultuna-filial respektive W Weibull AB.*

I uppsatsen om "Swenskt Höfrö" nämnde Linné (1742) även "Hwit Klöfwer", numera alsikeklöver. Om denna art skrev han: "Wäxer frodigt uti fet Jord, förskrifwes utifrån. Wäxer ock på få ställen i Swerige wild, såsom ... emellan Upsala och Stockholm, besynnerligen wid Alsicke jämte landswägen, endast i bästa Jordemon".

Witte (1913 a) gav i sin översikt av alsikeklöverns odlingshistoria Jörlin äran av att ha fört fram detta klöverslag till medveten odling. Detta skedde till en början endast på några få platser i Skåne och i övrigt rätt sällsynt. Först något årtionde in på 1800-talet kom den att odlas i större omfattning.

Ett annat exempel på inspiration i Linnés anda, denna gång efter hans Västgöta-resa, lämnade kyrkoherden Pehr Osbeck (1757) i Hasslöv vid Hallandsåsen. Han var en framstående naturforskare och ledamot av Vetenskapsakademien (Lindroth, 1967). Det var Linnés beskrivning av "kasseviegräset" (jättegröen), som kom honom att fara upp de 30 milen till Läckö och transportera hem rötter av detta gräs för utplantering på våtmarker hemmavid. Detta resulterade i ett vackert och frodigt gräsbestånd. - *I det följande åter kommer uppgifter om jättegröe då och då i olika län.*

Det kan tilläggas att Osbeck tidigare varit skeppspredikant i Ostindiska kompaniets tjänst. Detta förklarar anknytningen i hans gräsrapport till den stora odlingen av *Sagittaria sagittifolia*, pilblad, som han med förundran sett i Kina år 1751. Kineserna åt dess rötter, medan den här i Sverige växte vild utan att komma till någon nytta. Han ställde den berättigade, men kanske retoriska frågan: "Hvarföre icke sås och Planteras gräs och växter til Boskapens föda, så väl som til människans?" - *Det tog tid för oss*